

SZEMLE

MICKEY MOUSE ÉS A SVÁJCI BICSKA

A Springer Kiadó immár a harmadik kötetét jelentette meg abban a sorozatban (*The Changing Academy – The Changing Academic Profession in International Perspective*), amelynek célja, hogy az akadémiai (tudományos, kutatói) foglalkozásra irányítsa a figyelmet. Erre igencsak szükség van, hiszen miközben a tudósok, az egyetemi professzorok a tudásalapú társadalom létrehozásának nyilvánvaló főszereplői, a társadalmi helyzetükben, karrierlehetőségeikben az utóbbi évtizedekben bekövetkezett változásokról meglehetősen kevés szisztematikusan feltárt ismerettel rendelkezünk. A változások okai, mechanizmusai, a vallott és látens értékek, a következmények feltárása a jelen világban feltételezi a nemzetközi megközelítést és összehasonlítást, az intézménytípusok, a tudományterületek és a generációk szerinti differenciálódás figyelembevételét. Ebbe a gondolati ívbe illeszkedik az egyetemi (felsőoktatási) rangsorokkal foglalkozó kötet. Fő értéke, hogy ugyanazon kérdéseket veszi sorra, mint sok más hasonló témájú publikáció, azzal a sajátossággal, hogy minden esetben azt keresi, hogy az adott probléma vagy összefüggés milyen hatással van az egyetemi társadalomra.

A kötet háttérében egy 2009 októberében Szöulban megrendezett konferencia (*International Conference on Education Research – ICER 11*) áll, annak előadásait foglalja össze. A konferencia házigazdája a Szöuli Nemzeti Egyetem Oktatókutatási Intézete volt. A konferencia helyszíne, az előadók személyének megválasztása jelzi azt a tendenciát, amit röviden az ázsiai térség jelentőségének rohamos megnövekedéseként fogalmazhatunk meg – ezúttal az akadémiai világ tekintetében. A kötet szerkesztői pedig a már megszokott „globális koalíciót” jelenítik meg: Jung Cheol Shin az említett szöuli egyetem docense, az *Asia*

Pacific Education Review főszerkesztője, Robert K. Toutkoushian a *University of Georgia – Institute of Higher Education* professzora, és Ulrich Teichler a Kasseli Egyetem professzora, az *IN-CHER-Kassel* korábbi igazgatója.

A konferencia kifejezett célja volt, hogy hidat építsen egyfelől az akadémiai világ, a rangsorok készítői és a felhasználók, másfelől az elméleti megalapozás és a gyakorlati szintű diskurzus között. A kötet tanulmányai ennek megfelelően olvashatóak, a laikus érdeklődők számára is érthetőek, mondhatni szórakoztatóak, miközben magas intellektuális színvonalat képviselnek. Már megszokhattuk, hogy a rangsorok készítésével kapcsolatban sok szellemes szóolás, szállóige született, ilyenekkel itt is találkozhatunk. A rangsorokkal kapcsolatos vélekedések gyors változását jellemzi, hogy a *Harvard's Law School* dékánja 1998-ban állítólag még Mickey Mouse-nak nevezte a *US News* által közzétett rangsorokat, egy évtizeddel később ugyanezek a rangsorok már jelentősen befolyásolták az adott tanulmányi terület intézményeinek viselkedését és kultúráját. A rezignált beletörődők viszont a svájci bicskához hasonlítják az egész törekvést: egyszerű eszköz, melyet sokféle jó célra lehet használni. A rangsorokkal kapcsolatos attitűdök szerint a publikum három markáns csoportja bontakozik ki: az azonosulóké, az elutasítóké és a felsőoktatás-kutatóké. Míg az első két csoportban a felsőoktatás különböző pozíciójú képviselői találhatók (az elsőben éppúgy, mint a másodikban), addig a felsőoktatás-kutatók mintegy kívülről, érzelemmentesen és szakszerűen, főhivatásként foglalkoznak a témával, feltárják, értelmezik az első két csoport megnyilvánulásai mögötti összefüggéseket. A kötet szerzői és szerkesztői ez utóbbira vállalkoztak.

A bevezető tanulmány röviden felveti a fő tárgyalandó kérdéseket, amikor az egyetemi rangsorok készítés múltjáról, jelenéről és jövőjéről érteke-

zik. A kezdetek megértéséhez fontos megállapítás, hogy az 1960-as évektől teret nyerő egalitarizmus (a hallgatói létszámmexpanzióval összefüggő) logikája elvezetett a minőségbiztosításhoz, majd az ellenhatásként felerősödő elitizmus kitermelte a rangsorkészítést – a kettőt viszont az elszámoltathatóságra való törekvés köti össze (tekintettel arra, hogy hatalmas mennyiségű közpénzt igényel a nagyra nőtt ágazat). Három különböző mechanizmusról van szó: a minőségbiztosítás mögött az azt végző szervezetek (ügynökségek) állnak, a ranking éltetője, gazdája a média, az elszámoltathatóság pedig a kormányzatok felségterülete.

Az első fejezet ennek a három megközelítésnek a találkozását vizsgálja azzal, hogy a szervezeti hatékonyság fogalmával kapcsolja őket össze. Ugyanis csak együtt tudják azt szolgálni. A ranking önmagában nem növeli sem a minőséget, sem a hatékonyságot egy-egy intézményben. Vannak szándékolt és nem szándékolt hatásai, amelyeket nem lehet egymástól egyértelműen szétválasztani, és ebből sok félreértés adódik. Általános értelemben viszont van egy kétségtelen pozitív hatása: kiemeli az erőfeszítést, azt, hogy mindenki hozzá ki magából a lehető legjobbat, legtöbbet.

A második fejezet a rangsorkészítés metodológiai kérdéseit járja körül. Bár nem ad sok újat a jól ismert és megtárgyalt témák (teljesítménymérés, szakértői értékelés, bibliometria, dimenziók, indikátorok, súlyozás stb.) tekintetében, azzal, hogy viszonylag könnyen érthető áttekintést ad minderről, igen hasznos lehet kutatói és szélesebb olvasói körben is.

A legerdekesebb, igazán originális a harmadik fejezet, amely a fő kérdéssel, az akadémiai közösségre, egy-egy felsőoktatási intézmény társadalmára gyakorolt hatásokkal foglalkozik. Kiemelésre méltó két olyan tanulmány, amely empirikus vizsgálatokon alapul.

William Locke az Egyesült Királyságban készített intézményi esettanulmányokat arról, hogyan reagálnak az egyetemek a felsőoktatás piacosodására, e változás mennyiben módosítja az intézményi kultúrát, a vezetési stílust. A rangsorkészítést a jelenség egyik látványos elemeként kezeli a szerző. Megállapítja, hogy a rangsorokat a készítők eredeti szándékához képest több célra használják az intézmények, és szélesebb értelmezésben, mint amit az adatok ténylegesen megengednének. Stratégiai döntéseiknél és a rutinszerű menedzs-

mentfolyamatokban is kifejezetten figyelembe veszik. Minden jel szerint hatással vannak a hallgatókra és szüleikre a továbbtanulási döntéseknél, illetve azokra az álláskeresőkre, akik a felsőoktatásban szeretnének elhelyezkedni.

Három hazai és két nemzetközi rangsorkészítésre irányuló vizsgálódásuk rámutatott, hogy azok elsősorban az intézményeknek a hallgatói érdeklődéssel mért reputációját és a támogatási alapokból való részesedést veszik figyelembe, nem pedig az intézmény teljesítményének minőségét. A hallgatói érdeklődés sokszor nem akadémiai szempontokat követ, a pénzügyi támogatásokat pedig marketing szempontból látványos beruházásokra költik. Az egyetemi szereplőkkel folytatott interjúkból kiderült, hogy a rangsorok különös érzelmi reakciókat váltanak ki, főleg a lista felső és alsó szegmensében található intézményeknél. A csúcson levőknél, vagy még inkább az ahhoz közelítőknél szinte addíciós tünetekkel lehet találkozni (minden gondolatuk a helyezés megtartása vagy javítása körül fixálódik). A lista alsó negyedében elhelyezkedők skizofrén jeleket mutatnak: bár védekezőképpen megtagadhatják a listát, mégis azzal kell szembenéznük, hogy mások viszont figyelembe veszik, ha együttműködő partnert keresnek. A korábbi politikumok (magyar vonatkozásban leginkább a főiskolákhoz hasonló intézmények, amelyek közül sokan egyetemi státuszt kaptak az 1990-es években) viszont kiharcolták maguknak, hogy bekapcsolódhassanak a rangsorolásba, miközben tisztában voltak vele, hogy az alsó szegmensbe fognak kerülni. Ugyanis jobbnak látták, ha legalább a „nagyokkal” együtt foglalkozik velük a felsőoktatási diskurzus, mint ha ismeretlenek maradnak. A rangsorolási rendszer önbeteljesítő próféciaként funkcionál. Mindenki olyan kíván lenni, mint a csúcson lévők, ez végül is szervezeti izomorfizmushoz vezet, csökkenti a felsőoktatás diverzitását, az intézmények egyediségét, ami pedig megkérdőjelezhetetlen érték, tekintettel a társadalmi igények sokféleségére.

Akira Arimoto amerikai és japán egyetemeken készített esettanulmányokat, amelyek azt vizsgálták, milyen hatással van a rangsorkészítés a tudástermelésre, a tanári/kutatói teljesítményre. Elegáns elméleti bevezetéssel kezd, amelyben a nagy átalakulással foglalkozik: a posztindusztriális társadalom, egy információs társadalmi szakasz közbeiktatásával, tudástársadalommal

válík, ezáltal az akadémiai foglalkozás már nem tudásközösségben értelmezhető, hanem tudás-gyárban. A rangsorok, leegyszerűsített szemléletűek, negatív és paradox hatásaiak is figyelembe véve, használhatók a tudástermelés nemzetközi összehasonlítására, a regionális és nemzeti tudásközpontok azonosítására, valamint az időbeli változások trendjeinek követésére. A szerző a publikációs teljesítmény alapján mutatja be a csúcs-országokat (a publikáció típusa és a tudományterület szerinti bontásban). Felhívja a figyelmet arra, hogy bár a rangsorok bizonyos stabilitást mutatnak, vannak markáns változások is, amelyekhez országonként sajátos magyarázatok adódnak. A japán Hiroshima Egyetem professzora (az Ázsiában legjobbnak tekintett Research Institute for Higher Education igazgatója) kiemelten foglalkozik azzal a kérdéssel, miből adódhat, hogy Dél-Korea megelőzte Japánt a tudományos teljesítményben (bizonyos mutatók szerint). Arra a következtetésre jut, hogy ebben döntő szerepet játszott az a japán kormányzati politika, amely a tradicionális értékek mellett kitarva továbbra is az oktatást tartja az egyetemek fő missziójának (szemben Dél-Koreával, ahol az angolszász mintát követve a hangsúly a kutatásra tevődött át – legalábbis a csúcsegyetemen).

A záró tanulmányt Ulrich Teichler jegyzi, aki egyben össze is foglalja a kötet üzenetét és saját markáns véleményét. Leszögezi, hogy a rangsorok nem magas színvonalú elemzéseikkel váltanak ki elképesztő érdeklődést, hanem azzal, hogy elméleti és metodológiai gyengeségeikkel együtt jelentős a politikai hatalmuk, hiszen befolyásolják a felsőoktatásról alkotott véleményeket, és a szereplőket arra készítetik, hogy törekedjenek e kép megváltoztatására.

A rangsorok értékelése, erősségeik és gyengeségeik számbavétele, társadalmi hatásai azonosítása komplex kérdés, mivel metodológiai és a funkciókat illető szempontok interakciójáról van szó. A jövőt is érintő megfontolásokból a szerző az érvelések következtető fő csoportjait emeli ki. Az első, nagyon kritikus álláspont szerint a siker titka a primitivitásban rejlik, az intellektuális alatti, mondhatni szexi hatásban: a felsőbbrendűség-alárendeltség érzetét kelti, hősiességet, virtust vagy szégyent sugall, kvázi objektív igazolást ad konvencionális bölcsességeknek, pletykáknak. Természetesen van valamennyi igazságtartalma, de az nem az akadémiai, hanem az újságírói igaz-

ság. A kritikák másik csoportja gyakorlatias vita az indikátorok minőségéről, a kiválasztás relevanciájáról, a hozzáférhetőségről, megbízhatóságról. Ezt azzal védik ki, hogy sok indikátort alkalmaznak, amelyek így együttesen csökkennek a gyengeségeket. Már bonyolultabb kérdéseket vet fel a különböző tudományterületek intézményrendszerében, kultúrájában fennálló különbségek kezelése az indikátorok használatánál. Megint mások egy világos ranking-filozófia hiányát említik. Igen leegyszerűsített például az a feltételezés, hogy az intézményi input, a folyamat és az output szoros kapcsolatban van egymással, de hasonló a helyzet az oktatási és kutatási eredmények kapcsolatával. Erős kritika, hogy a rangsorok csak az átlag fölöttieket mozgósítják, a többiekre lényegében nincs hatásuk. A legsúlyosabb érvek csoportjába azok tartoznak, amelyek a „túlversenyzésre” és az erőforrások túlzott koncentrációjára hívják fel a figyelmet (kisszámú nyertes, sok vesztes, ami romboló hatású lehet), megemlítik továbbá, hogy a rangsorok rövid távú szemléletre, gyorsan elérhető eredmények hajszolására készítetik az intézményeket, amelyek így figyelmen kívül hagyják az egészen más természetű meritokratikus értékeket. Rövidebben foglalható össze a pozitív érvelések csoportjának szempontrendszere: a rangsorkészítés erősíti az átláthatóságot, egészséges versenyre készítet, hozzájárul a tehetségek kreatív koncentrációjához – és ez nem is kevés...

A rangsorkészítés jövőjét illetően Teichler hat lehetséges scenárióban gondolkodik. Az *inercia* scenáriója szerint a már megszokott módon lesz része életünknek a ranking. A *trend* scenáriója arra utal, hogy egyre terjed a rangsorkészítés, hiszen a feltörekvő, fejlődő országok felsőoktatási rendszerei belépnek, beléphetnek abba a szakaszba, amelyben a körülmények kiváltják azt. A *túlzott siker* scenáriójában a rangsorok (és más politikai lépések) hatására eltűnnek a horizontális különbségek, a vertikális különbségek pedig erősödnek, ami bebetonozza a rangsorkészítés iránti igényt. A *növekvő probléma* scenáriója szerint a kutatás túlértékelése következtében olyan mértékben csökken az oktatás színvonala, hogy újra kell gondolni a felsőoktatás és a rangsorkészítés egész rendszerét. Az előzőeknél optimistább scenárió, hogy egy idő után az intézmények első diverzitása válik kívánatosná, ami megkérdőjelezi az intézmények közötti különbségekben uta-

zó jelenlegi ranking-szemléletet. Nem zárható ki az sem, hogy elmozdulás történik egy magasabb színvonalú rangsorkészítés felé. A szerző azonban – minden jel szerint – az utolsóként említett szcenáriónak szurkol: a ranking elveszti jelentőségét, mivel olyan információgyűjtési és kezelési rendszerek épülnek ki, amelyek lehetővé teszik a társadalmi jelenségek folyamatos, komplex követését, elemzését, és amelyek elvileg mindenki számára hozzáférhetőek intellektuális és gyakorlati értelemben egyaránt.

(*Jung Cheol Shin, Robert K. Toutkoushian & Ulrich Teichler (eds): University Rankings. Theoretical Basis, Methodology and Impact on Global Higher Education. Springer, 2011, Dordrecht. 271 p.*)

Hrubos Ildikó

EURÓPAI RANGSORKÉSZÍTÉS

– GLOBÁLIS AMBÍCIÓKKAL

21. század eleji megjelenésük óta a globális egyetemi rangsorok a felsőoktatási intézmények teljesítményértékelésének egyre jelentősebb hatással bíró, ugyanakkor vitatott eszközeivé váltak. A sportban használt bajnoki tabellák (*league tables*) logikáját követő, elsősorban a nagy kutatóegyetemekre fókuszáló egydimenziós rangsorok alapelveivel és módszertanával kapcsolatos egyre élesebb kritikák következtében napjainkra szükségessé vált a nemzetközi rangsorkészítés új alapokra helyezése. Erre tett kísérletet az Európai Bizottság támogatásával folytatott európai kutatás (*Design and Testing the Feasibility of a Multidimensional Global University Ranking*), amelynek eredményeit a Frans A. van Vught és Frank Ziegele szerkesztésében megjelent *Multidimensional Ranking* című kötet mutatja be. A kutatás a globális egyetemi rangsorok elvi és módszertani problémáira reflektálva egy, a korábbiaktól eltérő elméleti alapokon nyugvó nemzetközi rangsor kifejlesztését tűzte célul, amely az U-Multirank nevet kapta. Nem véletlen, hogy az U-Multirank kialakításának alapelveit – felhasználó-központúság, multidimenzionalitás és többszintűség, a rangsorkészítésben való részvétel támogatása – a szerzők már a bevezetőben előrebocsátják, ezek jelentik ugyanis a kötet kulcs-

gondolatát, amelyben törekvéseik újszerűsége összefoglalható.

A kötet két fő logikai egységre bontható. Az első rész az ismert nemzetközi rangsorok (pl. a Shanghai Ranking, a The Times Ranking, a tajvani HEEACT Ranking), valamint a felsőoktatási intézmények tevékenységének átláthatóságát biztosító egyéb eszközök (minőségbiztosítási rendszerek és klasszifikációs sémák) jellemzőit tekinti át, majd összegzi a rangsorkészítés jelenlegi gyakorlatával kapcsolatban felmerülő legfontosabb kritikákat. A második rész az előzőekre reflektálva az U-Multirank elméleti hátterét és kifejlesztésének folyamatát mutatja be: egy-egy fejezet foglalkozik a vizsgálati dimenziók és indikátorok definiálásával, az adatgyűjtés módszereivel, valamint a globális és tudományterületi kiterjeszthetőség lehetőségének vizsgálatával.

Az U-Multirank megközelítésének legnagyobb újdonságát a rangsor felhasználó-központúsága (*user-drivenness*) jelenti. Ez a későbbi felhasználók (intézményvezetők, politikai döntéshozók, jelenlegi és leendő hallgatók és családjaik) eltérő információigényének és prioritásainak figyelembevételét jelenti olyan módon, hogy megengedi, hogy a felhasználó válassza ki a számára leginkább releváns dimenziókat és indikátorokat, amelyek mentén az intézmények teljesítményét összehasonlíthatja. Ez a megközelítés a szerzők episztemológiai álláspontján alapul, amely szerint – mivel nem létezik objektív definíció a „felsőoktatási minőség” meghatározására – egy rangsor szükségképpen csak szubjektív lehet, amelyben a felhasznált indikátorok és súlyozásuk a rangsor készítőinek a „jó teljesítmény” miهنlétéről alkotott koncepcióját tükrözik. Az ismert globális rangsorok fontos problémája, hogy a készítők prioritásai és/vagy az adatok elérhetősége alapján létrehozott indikátorokat a felsőoktatási intézmények teljesítményét teljeskörűen és objektíven jellemző mutatókként prezentálják. Az U-Multirank ezt elutasítva a rangsorkészítés „demokratizálására” törekszik: lehetőséget biztosít a stakeholderek különböző csoportjainak arra, hogy – egy interaktív webes felület segítségével – a saját preferenciáikon alapuló, személyre szabott rangsort állíthassanak elő.

Az U-Multirank alapelvei közé tartozik a multidimenzionalitás és többszintűség (*multidimensionality and multileveledness*) követelménye is. A globális felsőoktatási rangsorok jelentős része az